

We the people of Europe: naar een échte volksraadpleging?

Open brief aan Caroline de Gruyter

Geachte Mw. De Gruyter,

Als lezer van NRC volg ik uw columns. Uw kennis van (Europese) zaken en uw toon vormen altijd een prettig contrapunt bij de neiging die veel politici, journalisten en andere opiniemakers in de afgelopen decennia hadden om zich af te zetten tegen de EU. Ik ben geboren en getogen in de grensstreek met Duitsland. Met enige regelmaat passeer ik de Belgische en Franse slagvelden van de 20e eeuw. Die ervaring is voor mij voldoende om te willen voorkomen dat de EU als hét plechtanker voor onze internationale veiligheid en onze welvaart bij het grofvuil wordt gezet. Niet lang na het verschijnen in 2021 kocht ik daarom uw boek 'Beter wordt het niet, een reis door het Habsburgse Rijk en de Europese Unie'

Op 13 maart 2024 heb ik via LinkedIn, onder de titel 'De transactie als het elementaire deeltje van de samenleving' een algemene introductie gegeven op mijn voornemen aan vijf denkers 'open brieven' te schrijven, te weten aan:

- Annelien de Dijn
- Andreas Kinneging
- Remieg Aerts
- u zelf
- Rob De Wijk

Deze auteurs schreven recent boeken die mij raakten en inspireerden vanuit de vraagstelling die mij zelf bezig houdt en die ik onder meer heb uitgewerkt in mijn recente boek '*Neem je plek, hoe acterende burgers de democratie vernieuwen*' heb uitgewerkt. In de algemene introductie van 13 maart stel ik dat de informatierevolutie die wij sinds de jaren '90 van de vorige eeuw ondergaan traditionele top-down sturing steeds moeilijker maakt en daarom steeds meer noopt tot horizontale coördinatie. Waar we allemaal nog vanuit de spelregels van hiërarchische sturing denken en de nieuwe spelregels voor horizontale coördinatie nog grotendeels ontbreken, ontstaat veel maatschappelijke onrust. Waar 'staat', noch 'markt' ons blijken te kunnen helpen bij de vormgeving van de publieke ruimte, moeten we een steek dieper gaan. Zo kom ik uit bij de burger zelf, meer specifiek bij de acterende burger die geen instructie van welk boven dan ook nodig heeft om zelf te spelen en te handelen. En ik kom uit bij wat burgers met elkaar doen: ze coördineren hun arbeidsdeling met elkaar en wisselen in dat kader producten en diensten uit die ze van belang vinden. Zo bezien is de 'transactie' het 'elementaire deeltje' van de publieke ruimte.

In deze brief ga ik in op uw boek en op een aantal vragen en opmerkingen, die ik naar aanleiding daarvan heb. Ik zou het enorm op prijs stellen als u mijn brief zou willen lezen en er op zou willen reageren.

De transactie als het elementaire deeltje

'*Neem je plek*' gaat over het 'democratisch tekort' in onze publieke ruimte. Kort gezegd: In het verleden hebben we als burgers democratie vorm gegeven door de staatsmacht onder onze controle te brengen. Dat ging lang goed, maar inmiddels blijken staatsapparaten steeds minder in staat de veiligheid en de voorzieningen die wij (menen te mogen) verwachten, waar te maken. Gemakzuchtige politici hebben in de afgelopen decennia dit tijt proberen te keren door publieke taken over te dragen aan 'de markt'. Zo kwamen we echter van de regen in de drup. De realiteit is inmiddels dat we in de publieke ruimte over de meeste dingen die voor ons belangrijk zijn niet zo verschrikkelijk veel te vertellen hebben. Overheden, banken, telefoonmaatschappijen en internetplatforms trekken ons bovendien in onbegrijpelijke voorwaarden en procedures, waarin foutjes snel gemaakt en moeilijk te repareren zijn. De publieke ruimte is gefragmenteerd, gevirtualiseerd en geprivatiseerd. Als klanten van die instellingen zijn wij machteloos.

Acterende burgers en de EU

Wat heeft dit alles met de EU, 'Habsburg' en met U te maken? Wat mij betreft heel veel. De tijd dat de publieke ruimte die burgers benutten nagenoeg samenviel met de natiestaat ligt achter ons. We kunnen in alle landen van de EU studeren, werken en wonen, we kunnen zonder problemen goederen en diensten vanuit andere EU-landen importeren en we kunnen ze exporteren. We kunnen kapitaal makkelijk over grenzen laten gaan. Welvaart en welzijn zijn hierdoor enorm gegroeid. Bovendien zijn we een geopolitieke factor van grote betekenis geworden; een status die geen van de lidstaten in zijn eentje had kunnen bereiken. Echter, De EU mag het voertuig zijn geweest voor een ongekend lange periode van vrede, welvaart en welzijn, het is ook het object van ongenoegen voor iedereen die zich zelf wil profileren. U vraagt zich af of we 'via de lange omweg' van het Habsburgse rijk niet realistischer en genuanceerder naar Europa kunnen kijken? **Drie antwoorden** vielen mij op:

- 'Habsburg' – zo stelt u op p. 137 - bood een *overkoepelende functionaliteit* voor de landen en volken in Midden-Europa. De EU is daarmee volledig vergelijkbaar: het functionele equivalent. De parallel gaat verder. Habsburg was sterk in regels en procedures. Dat is precies zoals de EU werkt. Intussen willen (p. 139) de (leiders van de) lidstaten de macht niet uit handen geven en proberen ze zo veel mogelijk buiten het 'gezamenlijke' te houden. Maar ze willen wel het gezamenlijke dak boven het hoofd. Dus op het kritieke moment ontstaan ongekende doorbraken.
- Het belang van een *goede bureaucratie*; Keizerin Maria Theresia legde de basis voor een ambtelijke infrastructuur van deskundigheid, voor advisering aan (politieke) besluitvormers en voor uitvoering van de genomen besluiten. Een goed georganiseerde bureaucratie is een voorwaarde voor een effectief bestuur. En gelukkig: 'Brussel' is een bureaucratisch meesterwerk, overigens veel kleiner dan iedereen altijd denkt. Alle Brusselse instellingen hebben samen 50.000 mensen aan het werk. Dat is evenveel – zoals u vilein meldt - als het VK aan nieuwe douaniers nodig had na de Brexit.
- Maar de belangrijkste les lijkt me die van het '*fortwurstein*': Inderdaad: 'beter wordt het niet'. Brussel is uitgevonden als de plek waar iedereen het voortdurend met elkaar oneens is en dat wetend tot gezamenlijke oplossingen probeert te komen. Kortom, zoals u op p. 156 schrijft: "Europa lijkt op Habsburg van voor 1914. Alles functioneert redelijk goed, maar we zien het niet."

De vraag is natuurlijk: als de EU zo op Habsburg lijkt, kan ze dan ook op dezelfde manier eindigen. In dat verband ziet u een treffende parallel tussen 'Habsburg' en de EU: beide zijn grote liberale experimenten. Ook voor 1914 was er een fase van heftige globalisering" (p. 70). Dit leidde tot centrifugale krachten die het systeem niet bleek te kunnen beheersen. De EU is vanouds een elite-

project geweest. Productiviteitsgroei en schaalvergroting mogen het recept voor grote welvaartsstijging zijn geweest, het kwam allemaal van bovenaf over de burgers heen. De centrifugale krachten zien we om ons heen: populisten weten de steun van grote delen van de bevolking te krijgen voor het vestigen van 'iliberale democratieën' in Hongarije en Slowakije en hebben ze via knappe social media-inzet een Brexit georganiseerd. Intussen, in ons eigen land, heeft populistisch- en extreem rechts zich in het kabinet-Schoof een plek in het centrum van de macht verworven.

Veel EU-bewoners kunnen zich hun land zonder EU helemaal niet voorstellen en nemen de zegeningen 'for granted'. Aangeblazen door populistische propaganda zeuren ze echter veel over wat ze zien als nadelen. U schrijft op p. 180 dat dat komt doordat "wij kijken naar de wereld door de bril van nationale soevereiniteit. Dat is het 'kader' dat we gewend zijn. Maar dat kader is niet scherp genoeg." Dat ben ik heel erg met u eens. Juist hier lijkt mij een **vierde antwoord** op uw vraag van belang. Ik zal dat hieronder uitwerken, maar de kern daarvan is: *acterende burgers* kunnen de rol nemen die hen toekomt en daarmee legitimatie bieden aan het EU-project.

Zoeken naar nieuwe spelregels

De 'crisis in de democratie' die op dit moment door velen wordt ervaren¹ heeft – denk ik - alles te maken met de overgang van top-down (hiërarchische) sturing naar transactie-gebaseerde horizontale coördinatie. Van de Italiaanse anti-fascist Gramsci komt de observatie dat 'een crisis daar is waar het oude is afgestorven en het nieuwe nog niet geboren wil worden'. Dat is – denk ik - precies wat er nu aan de hand is: De oude spelregels voor hoe we met elkaar omgaan in de publieke ruimte werken niet meer, maar het ontbreekt ons nog aan nieuwe spelregels. Daardoor krijgen de centrifugale krachten ruim baan en komt – de voorbeelden hierboven illustreren dat – de democratie in gevaar. Dat is erg, want democratie is het systeem waarmee wij uiteindelijk vorm kunnen geven aan ons individueel recht op zelfbeschikking en daarmee aan ons meest fundamentele mensenrecht: het recht op een eigen identiteit.

Het ontwikkelen van nieuwe spelregels voor de publieke ruimte is dus urgent. Zoals boven gezegd: Staat en Markt zijn niet meer de juiste eenheden voor het maken van deze spelregels. Uitgaande van de transactie tussen (acterende) burgers als het elementaire deeltje lijkt mij de kernvraag: stel dat niet de afzonderlijke bedrijven, organisaties, actoren de bouwsteen van de publieke ruimte zijn, maar dat juist de verbinding daartussen (de transactie dus) die bouwsteen is: hoe zouden die spelregels er dan uit moeten zien. Bij het beantwoorden van die vraag moeten we ons realiseren dat de publieke ruimte voorbij de grenzen van de natiestaten gaat en dat deze dus vooral een Europese ruimte is. Daarom geldt: we hebben een kans om een nieuwe Europese Publieke Ruimte te ontwikkelen die draait om acterende burgers die transacties willen plegen.

De nieuwe 'Res Publica'

Het nieuwe kader dat we kunnen ontwikkelen is dat van de de EU als een unie van acterende burgers. We hebben een kans om een nieuwe Europese 'Res Publica' te ontwikkelen, die:

- aansluit op ambities en verwachtingen van burgers van de 21^e eeuw: relatief goed opgeleid, relatief gezond en relatief welvarend;

---

¹ Denk in dit verband aan het geringe vertrouwen dat burgers hebben in 'de politiek' om belangrijke problemen op te lossen, zoals o.a. wordt gerapporteerd door het Sociaal Cultureel Planbureau <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/04/20/scp-6-op-de-10-nederlanders-ontevreden-over-politiek>

- die uitgaat van het burgerschap als ‘ambt’² en die alleen al daarom de toegang van burgers tot alle relevante informatie die zij nodig hebben borgt en die burgers stimuleert in hun ambities, creativiteit en hun bereidheid en vermogen om hun eigen leven vorm te geven;

Maar we kunnen ook blijven hangen in de bestaande verouderde nationale machtsstructuren. Deze zijn bezig met een achterhoedegevecht op twee fronten:

- enerzijds hebben ze steeds meer moeite om in de ‘eigen’ nationale samenlevingen van betekenis te zijn voor de eigen kiezers, die ontdekken dat – zoals hiervoor al gezegd - belangrijke voorzieningen voor burgers steeds meer op de tocht staan.
- anderzijds proberen ze manhaftig, de ‘pooling’ van soevereiniteit van de lidstaten op het niveau van de EU zo veel mogelijk tegen te houden.

Als we dit laatste doen eindigen we op een plek waar we niet willen zijn: desintegratie van het Europees project met als gevolg verlies van welvaart en welzijn en vermindering van onze geopolitieke slagkracht. Er is eigenlijk geen enkele reden om het eerste niet te doen

Laten we het de burgers vragen

Als we een nieuwe Europese Res Publica ontwikkelen als unie van acterende burgers, dan betekent dat een trendbreuk. Tot dusver was, zoals gezegd, de EU een eliteproject, dat zich ontwikkelde voor burgers, over burgers, maar ook zonder burgers. Nu de natiestaten niet meer de bescherming, de veiligheid, de welvaart en het welzijn van burgers kunnen garanderen en nu markten ons juist verder van huis brengen, kan de EU niet langer gebaseerd zijn op de overeenstemming van lidstaten. Hoe de EU zich verder zou moeten ontwikkelen, hoe de nieuwe Europese Res Publica moet functioneren, kan niet langer bepaald worden door de elites. De kernvraag is een simpele: ‘Hoe gaan we met elkaar om?’ En waarom vragen we precies dát nou niet aan degenen om wie het gaat: de burgers zelf. Een mooi initiatief in dit kader was de Europese Conferentie over de toekomst van Europa die op 9 mei 2022 is afgerond. Burgers konden hun met elkaar in gesprek over hun uitdagingen en prioriteiten. De conclusies zijn overgedragen aan het Europese Parlement en aan de Raad van Ministers. Beiden hebben beloofd de voorstellen serieus te zullen nemen. Een belangrijke gebeurtenis, zo zou je denken. Toch stonden (sociale) media er niet vol van. In *‘Neem je plek’* doe ik een simpel voorstel: Deze Europese conferentie is is een mooi startpunt voor een langer lopend traject waarbij acterende burgers in Europa gezamenlijk en toegespitst op heel concrete thema’s gaan vaststellen welke waarden en regels we wel en niet met elkaar (willen) delen en hoe we samen tot besluitvorming willen komen. Geen referendum, maar een echte volksråadpleging waarbij acterende burgers met elkaar in gesprek gaan. Sinds Corona zijn we allemaal gewend geraakt aan skype, teams en zoom. Met de ontwikkeling van AI-tools als ChatGTP kan het niet al te ingewikkeld zijn om technologie toe te passen, waarmee ieder in eigen vader- en moedertaal een inbreng kan hebben die we ook allemaal ‘real-time’ kunnen verstaan. Zoals de Amerikanen in 1787 ‘We the people’ in de beroemde preambule van hun grondwet brachten, zo beleven Pierre en Rianne, Henk, Ingrid, Mohammed, Hugo, Aisha, Laurence, Giovanni, Melina, Leszek, Anne, Manuel, Zsolt, Beate en al die andere deelnemers hun ‘We the people’-moment en creëren acterende burgers van Europa de nieuwe Unie voor de Europese Publieke Ruimte.

Welke ruimte?

In het voorgaande heb ik de volgende gedachtenstappen gemaakt:

---

² Zie in dit verband mijn eerdere brief aan Prof. Dr. R. Aerts: Volgens hem zag Thorbecke het stemrecht als een staatsburgerlijke functie ten dienste van het algemeen belang

- als noch 'markt', noch 'staat' ons kunnen helpen bij het vormgeven aan de publieke ruimte in de huidige situatie, dan komt het aan op de burger: de acterende burger.
- Dankzij de EU houdt de publieke ruimte van de acterende burger niet op bij de grenzen van de natiestaat;
- Dus moeten we een nieuwe Res Publica voor de acterende burger gaan ontwikkelen op EU-niveau;
- Daarmee wordt de EU van een project van elites een project van burgers zelf;
- De kernvraag in iedere publieke ruimte is steeds: hoe gaan we met elkaar om?
- Hoogste tijd om die vraag systematisch te stellen aan de Europese burgers.

Ik geef het toe: alles wat hier boven is beschreven is het resultaat van studeerkamerwerk. Juist daarom ben ik heel erg benieuwd hoe u met al uw kennis van heden en verleden en van theorie en praktijk van de EU aankijkt tegen deze gedachtegang. Welke ruimte ziet u voor een échte Europese Volksraadpleging over de wijze waarop acterende EU-burgers met elkaar willen omgaan? Of anders gezegd, welke ruimte ziet u voor een Europees 'We the people'-moment?